

Анотації

Бабичева О. С. Анархический террор в Украине в начале XX века.

В статье рассматриваются причины и условия, способствующие возникновению анархических идей в Украине; первые террористические акты анархистов в Нежине и Екатеринославе; разгром полицией анархических групп в 1908 р.; конфедерация “Набат” и махновские анархисты.

Babicheva H. S. Anarchical terror in Ukraine in the beginning of the 20th century.

The article analyzes the reasons and conditions that contributed to the arising of the anarchic tendencies in Ukraine as well as the first anarchic-terrorist acts in Nizhyn and Katerinoslav; the defeat of the anarchistic groups by the police in 1908; the Confederacy “Nabat” and Makhno’s anarchists.

О. Я. Баран

УКРАЇНСЬКА СІЛЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ XIX — 30-Х РОКІВ ХХ СТ.: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Українська сільська інтелігенція Галичини відіграла у процесі культурно-освітнього і соціально-економічного піднесення провінції далеко не пропорційну своїй чисельності роль. Будучи відносно невеликою соціальною верствою, вона протягом тривалого часу очолювала місцевий національний рух, слугувала посередником, через який у село потрапляли урбанізаційні впливи.

Статистичні показники української інтелігенції Галичини неодноразово аналізувалися такими істориками, як С. Макарчук, В. Чоповський [1]. Незважаючи на це, досі не створено окремого дослідження, присвяченого вивченю соціальної структури сільської інтелігенції кінця XIX — 30-х років ХХ ст. Для комплексного аналізу цієї теми, на наш погляд, необхідно з’ясувати кількість представників прошарку, дати детальну характеристику його внутрішньої структури, а також факторів, що визначали професійний склад інтелігенції.

Офіційні статистичні матеріали не дають точної інформації про кількість суперечкої сільської інтелігенції. Зазвичай вони обме-

жуються загальною характеристикою чисельності освіченої верстви та її розподілу на основі віросповідання чи мовного критерію. Існують тільки поодинокі звіти, в яких у переліку осіб, принадежних до певної професійної групи, наводиться місце їхньої праці чи проживання. На основі цих відомостей можна робити висновки про представництво різних соціальних категорій у сільській місцевості.

За твердженнями вищезгаданого С. Макарчука, на початку 20-х років ХХ ст. лише 2,1 % українського населення краю було зайняте у суспільній діяльності, освіті та культурі [2]. Такі дані близькі із цифрами, які подавали стосовно українського населення польські дослідники. Зокрема, станом на 1919 р. частка греко-католицького населення, зайнятого у сферах розумової праці, складала 2,5 % [3].

Відносно цілісну картину внутрішньої структури даної верстви можна скласти тільки на підставі вивчення кількісних показників, що стосуються окремих категорій інтелігенції. Наприклад, досить чисельну соціальну групу на селі складало вчительство. За перше десятиліття ХХ ст. педагогічний персонал народних шкіл Галичини зрос на 32 % і в 1910 р. становив понад 14 тис. осіб, близько 3 тис. з яких були українцями [4]. Характерно, що наприкінці XIX ст. на роботу до народних шкіл Галичини прибуло майже у чотири рази більше жінок, аніж чоловіків. Як результат, за 1900–1910 рр. число жінок серед загальної кількості вчителів у краї зросло з 49,25% до 61,73 % [5].

За темпами зростання жіноцтва у рядах представників цієї професії Галичина випереджала інші землі Австро-Угорської монархії. Водночас чисельність українок серед учительського контингенту була незначною. У 1900 р. із 4010 жінок, які працювали вчительками у Галичині, тільки 487 належали до української національності [6].

На тлі постійного зростання чисельності педагогічного персоналу і частки у ньому жіноцтва існувала стійка тенденція до зменшення контингенту вчителів-українців. Чимало освітян загинуло під час національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр., адже вони взяли активну участь у Листопадовій революції 1918 року і розбудові Західно-Української Народної Республіки.

Польська влада застосовувала радикальні засоби, щоб на майбутнє унеможливити зростання української еліти. Особливо великих втрат у кількісному відношенні зазнали вчителі внаслідок примусового переведення на роботу в етнічні польські землі. Учителів також усували від виконання обов'язків шляхом відмови у наданні посад. Наприклад, починаючи з 1932 р. у Рогатинському повіті не прийнято на роботу жодного українського педагога [7]. Шкільний інспектор у цьому повіті видав таємний циркуляр, яким зобов'язав вчителів-поляків стежити за співробітниками-українцями і вишукувати факти, які могли б слугувати мотивами для їхнього звільнення [8].

До методів усунення національно свідомих учителів належали і передчасні переведення на пенсію. Внаслідок дискримінаційної політики у 1938 р. із 2630 освітян греко-католицького віросповідання на селі працювали 2249, з яких тільки 2115 визнавали себе українцями [9].

Отже, репресивна політика польської влади стосовно патріотично налаштованих сил призводила до поступового зменшення чисельності українських вчителів. Якщо до початку 20-х років ХХ ст. спостерігалося зростання цієї категорії національної інтелігенції, то у міжвоєнний період кількість українських освітян значно скоротилася. Заходи, які вживалися для нівелювання впливу педагогів-патріотів на суспільно-політичне і культурно-освітнє життя краю, позначилися безпосередньо на сільському вчительстві, адже воно складало основну масу представників цієї професії. Як результат, на кінець 30-х років ХХ ст. кількість українського педагогічного персоналу, який був задіяний у сільській місцевості, ледве перевищувала 2 тис. осіб.

На другому місці за кількісними показниками перебувало греко-католицьке духовенство. Станом на 1914 р. у Львівській архієпархії, Перемишльській і Станіславській єпархіях зареєстровано 2250 служителів культу, з яких близько 90 % (понад 2 тис.) працювали на провінції [10]. Православні священики складали мізерну групу серед усього духовенства, а тому не могли суттєво вплинути на ці показники.

Згідно зі статистикою абсолютна більшість душпастирів мали сім'ї. Дружина і дорослі діти священика також належали до сільської інтелігенції. У 1900 р. лише 3,3 % служителів культу були неодруженими, тоді як 74,7 % — одруженими,

19,2 % — вдівцями, 2,8 % — монахами [11]. Тільки у середині 20-х років ХХ ст. у зв'язку із зусиллями Станіславського єпископа Г. Хомишина, спрямованими на впровадження целібату, відбулося зростання кількості священнослужителів без сімей.

Щодо інших груп інтелігенції, які репрезентують так звані вільні професії, то вони були нечисленними. За даними польського дослідника М. Дроздовського, у міжвоєнній Польщі частка українців серед представників вільних фахів становила не більше 5 % [12]. Ці працівники мешкали у великих центрах чи повітових містечках і складали незначний прошарок на селі, що можна прослідкувати на прикладі медиків.

Як під час австро-угорського правління, так і в період польського панування, сфера охорони здоров'я краю перебувала у віданні поляків і євреїв. Низьке представництво українців серед спеціалістів медичної галузі засвідчує звіт про санітарний стан у Львівському воєводстві за 1921–1922 рр. Згідно з ним, із загальної кількості лікарів (844), у Львові працювало 488, а поза його межами — 356 осіб [13]. Серед усіх медиків воєводства частка українців складала тільки 5,3 % (45) [14]. За цим же документом, у Львівському воєводстві 88,87 % (750) становили чоловіки і 11,13 % (94) жінки, що свідчить про незначні обсяги зайнятості жіноцтва у сфері медицини [15]. До того ж і серед цього контингенту частка українок була мінімальною. Зокрема, у Львові із 72 жінок-лікарів лише одна задекларувала свою належність до української національності [16].

Кризу в системі забезпечення медичного обслуговування поглиблювала нерівномірність кадрового розподілу між центром і провінцією. У міжвоєнний період на кожні 100 лікарів 60 проживало у великих містах Польщі і тільки 40 у містечках і селах [17]. Таку тенденцію частково підтверджує список членів Українського лікарського товариства у м. Станіслав від 15 лютого 1936 р., у якому із 39 лікарів лише Д. Добротвір представляв с. Липицю Рогатинського повіту [18].

Отже, медичні працівники через свою малочисельність, а також розміщення здебільшого у містах і містечках об'єктивно не могли складати суттєвого відсотку серед сільської інтелігенції.

Детальне дослідження соціального складу освіченої верству Галичини неможливе без з'ясування місця в її структурі пред-

ставників юридичного фаху. Юридична освіта була досить популярною серед тогочасної молоді. За період з 1876 до 1911 рр. кількість слухачів права у Львівському університеті зросла у п'ять разів [19]. Особливо багато уваги, як правило, відводили адвокатурі. На думку дослідника Б. Янишина, більш незалежний фінансовий і правовий статус адвоката підштовхував молоде покоління до здобуття правничої освіти та заняття адвокатською практикою [20].

На наш погляд, популярності цій професії надавали і сuto матеріальні чинники. Юридичний факультет належав до вигідних насамперед з економічної точки зору, оскільки його студенти могли навчатися вдома, а в університеті тільки складати іспити.

Станом на 1914 р. у Галичині практикувало 70 адвокатів, з яких 10 проводили свою діяльність у Львові, а решта — в більшості випадків у повітових центрах чи містечках. Із усього переліку адвокатів у селі працював тільки Кирило Трильовський [21]. Аналогічна ситуація склалася з нотаріусами, яких у краї налічувалося лише 16 (з них два мешкали у Львові) [22]. Такі дані свідчать про те, що українські правники не становили чисельної групи серед сільської інтелігенції. Це було закономірним явищем, адже основний обсяг роботи фахівців у галузі юриспруденції концентрувався саме у містах.

Складним було становище з технічною інтелігенцією. Це значною мірою визначалося психологічними стереотипами, що склалися у свідомості більшості представників галицької громадськості. Зокрема, наприкінці XIX — початку ХХ ст. кожна родина мріяла послати сина у гімназію, щоб той невдовзі став урядовцем або священиком. Технічна освіта не забезпечувала високого становища на державній службі, тому інженерів вважали за інтелігентів нижчого сорту. За ними закріпилася зневажлива назва “скачибузда”, що з польської мови перекладалася як “той, що скаче через борозди” — межі між сільсько-гospодарськими угіддями [23]. До того ж Галичина довгий час залишалася аграрним краєм, що об’єктивно спричиняло відсутність потреби у фахівцях із технічною освітою.

Крім названих факторів, на характер переважно гуманітарного складу української інтелігенції вплинуло і те, що вищі технічні студії спершу були доступні тільки випускникам реальних шкіл, а число українців у цих навчальних закладах було

мізерним (в 1877 р. у Станіславській реальній школі навчалося не більше десяти учнів-українців) [24]. Згодом на технічні відділи почали брати випускників гімназії після складання вступного іспиту з геометрії і креслення, а також дозволили кандидатам, яких не прийняли до цього закладу, вдруге здавати іспити до реальної школи [25].

Поступово кількість представників української національності у реальних школах збільшилася: станом на 1897–1898 рр. у школах Кракова, Львова, Станіслава і Тернополя навчалося вже 136 українців, що складало 7,1 % від загальної кількості учнів цих закладів [26]. Характерно, що якщо за попередні десять років серед поляків приріст у школах даного типу становив 1073 особи, то серед українців — тільки 95 [27].

Ці та інші обставини об'єктивно призводили до існування незначного прошарку спеціалістів технічної галузі. У 1880 р. серед фахівців інженерної справи було лише три українці: І. Левинський, Г. Пежанський і В. Нагірний [28]. З часом кількість технічних працівників зросла, але цей процес відбувався повільно. У 1911 р. налічувалося вже 67 інженерів української національності [29]. Слабко розвиненою була і фахова диференціація всередині цієї групи, що на початкових етапах виявлялося у виключному переважанні будівельників і землемірів.

Не кращою була ситуація на селі зі спеціалістами інших галузей, зокрема агрономами. Як і в попередньому випадку, однією з причин браку кваліфікованих кадрів у сільськогосподарській галузі стало те, що при вступі на навчання молодь надавала перевагу теоретичним, а не практичним наукам.

Отже, політика влади, спрямована на обмеження приросту представників інтелігетного прошарку серед українців, а також особливості ставлення тогочасної громадськості до окремих фахів зумовили відносну малочисельність і недорозвиненість внутрішньої структури освіченої верстви, що виявлялося у майже повній відсутності працівників медичної, технічної чи юридичної сфери на селі. Аналіз отриманої у процесі дослідження інформації дає підстави твердити, що загальна чисельність української сільської інтелігенції Галичини у 30-х роках ХХ ст. (без членів сімей) не перевищувала 5–6 тис. осіб, з яких понад 4 тис. складали вчителі і священики, решта припадала на представників різних професійних груп.

Джерела та література:

1. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма. — Львов: Вища школа, 1983. — 255 с.; Чоповський В. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1941 рр.). — Львів: Край, 1993. — 164 с.
2. Макарчук С. Зазнач. праця. — С. 152.
3. Львівська наукова бібліотека НАН України ім. В. Стефаника (відділ рукописів) ф. 9, спр. 52, арк. 16.
4. Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленю (звіт Ради шк. кр. за рік 1910) // Діло. — 1912. — Ч. 62. — С. 2.
5. Там само. — С. 2.
6. З шкільної статистики // Учитель. — 1904. — Ч. 20. — С. 315.
7. Рогатинська земля: Збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1996. — Т. II. — С. 517.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 6, оп. 1, спр. 31, арк. 228.
9. Великанович Д. Українське вчителство у Польщі у світлі статистики // Рідна школа. — 1938. — Ч. 19. — С. 194.
10. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. — Івано-Франківськ: Плай, 2004. — С. 146.
11. Шематизмъ всего клира греко-католического епархий соединеныхъ Перемыской, Самборской и Сяноцкой на рѣкѣ отъ Рожд. Хр. 1900. — Переяславль, 1900. — С. 411; Шематизмъ всего клира греко-католической епархии Станиславовской на рѣкѣ божай 1900. — Станиславовъ, 1900. — С. 191; Шематизмъ всечестного клира гр. кат. митрополитальной архиепископии Львовской на рѣкѣ 1900. — Львовъ, 1900. — С. 249.
12. Drozdowski M. Społeczeństwo, państwo, politycy II Rzeczypospolitej. — Krakow: Wydawnictwo Literackie, 1972. — S. 24.
13. Державний архів Львівської області, ф. 1, оп. 9, спр. 68, арк. 43, 49.
14. Там само. — Арк. 51.
15. Там само. — Арк. 51.
16. Там само. — Арк. 43-44.
17. Степанів О. Кооперативи здоровля: їх завдання, організація, історія. — Львів, 1937. — С. 11.
18. Державний архів Іван-Франківської області, ф. 6, оп. 1, спр. 229, арк. 12-12 зв.
19. Źyłski K. Stosunki materialne i intelektualne wsrod młodzieży prawniczej uniwersytetu Lwowskiego na podstawie badań z roku 1910. — Lwow: Nakładem autora, 1912. — S. 11.
20. Янишин Б. Галицькі народовці 70–80-х років XIX ст.: соціальна

- характеристика // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. — Вип. 8. — К.: Інститут історії України НАН України, 2003. — С. 475.
21. Адвокати Українці в Галичині й Буковині // Ілюстрований народний Календар товариства “Просвіта” на звичайний рік 1914. — Річник XXXVII. — Львів, 1914. — С. 33.
  22. Там само. — С. 33.
  23. Ліщинський Л., Пінковський Н. Рід Ліщинських. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1973. — С. 45.
  24. 25 літ діяльності Українського Технічного Товариства 1909—1934. — Накладом Українського Технічного Товариства у Львові, 1934. — С. 6.
  25. Там само. — С. 5-6.
  26. Podrecznik statystyki Galicyi. — T. VI. — Cz. 1. — Lwow, 1900. — S. 93.
  27. Там само. — S. 95.
  28. Перший конгрес українських інженерів у Львові // Нова Зоря. — 1932. — Ч. 37. — С. 4.
  29. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918—1919 років // Україна модерна. — Львів, 2000. — Ч. 4—5. — С. 207.

Анотації

Баран О. Я. Украинская сельская интеллигенция Галиции конца XIX — 30-х годов XX в.: социологический аспект.

Автор анализирует социальную структуру украинской сельской интеллигенции Галиции конца XIX — 30-х годов XX в. Исследованы также влияние разных факторов на процесс формирования сельской интеллигенции, особенности ее профессионального состава и количества.

Baran O. Y. Ukrainian village intelligentsia of Galicia from the end of the 19th c. till the 30^{ies} of the 20th c.: sociological aspect.

The author analyzes the social structure of the Ukrainian rural intelligentsia of Galicia at from end of 19th century till the 30^{ties} of the 20th century. The influence of various factors on the process of formation of intelligentsia and the peculiarities of its professional structure as well as of its amount, which equaled about 5–6 thousand, are also analyzed.